

Demografie en religie: de invloed van fundamentalisme

HARRY VAN DALEN

Religieus fundamentalisme wordt meer en meer als een zorg van Westerse maatschappijen gezien. Het roept de vraag op hoe de rol van religie doorspeelt in waarden die een rol spelen in de samenleving en demografie. Op basis van de World Values Survey wordt bezien hoe moslims in islamitische landen staan ten opzichte van vraagstukken die ook voor demografen van belang zijn, zoals abortus, zelfmoord, euthanasie en scheiding. Wijken deze waarden onder moslims sterk af van andere religies in de wereld?

In de nasleep van de aanslagen in Parijs en Dene-marken van begin 2015 worden in het publieke debat vele meningen gedebiteerd over moslims en hun opvattingen over geloof en samenleving. De waarden van moslims zouden botsen met de waarden die gehuldigd worden in Westerse landen. Onlangs heeft de socioloog Ruud Koopmans laten zien in welke mate moslims van Turkse en Marokkaanse origine in een aantal Europese landen zich laten kennen als religieus fundamentalistisch. Maar nog belangrijker in welke mate dat fundamentalisme zich uit in intolerantie jegens andere groepen, zoals joden en homoseksuelen. Zijn onderzoek geeft een genuanceerd maar tegelijkertijd ook een verontrustend beeld over de intolerantie van moslims in Europa. Genuanceerd omdat fundamentalisme zich niet noodzakelijk in gedrag vertaalt. Verontrustend omdat wanneer een grote meerderheid zich achter een standpunt schaaft, de mensen met extreme opvattingen zich gesteund voelen door hun groep om de daad bij het woord te voegen.

Foto: Timothy Neesam/Flickr

Religieus fundamentalisme

In dit artikel staan vooral de waarden en opvattingen centraal die in de landen van herkomst gelden en dan in het bijzonder landen die gedomineerd worden door moslims. De centrale vraag is of én in welke mate religie doorspeelt in houdingen ten aanzien van vraagstukken die ook voor de demografie van belang zijn. Allereerst wordt gekeken naar hoe moslims in islamitische landen aankijken tegen religie en samenleving en wordt een maatstaf ontwikkeld voor religieus fundamentalisme. Dit begrip wordt in de praktijk snel verward met extremisme of radicalisme en die betekenis heeft het nadrukkelijk niet. Op deze plaats is het goed om te melden dat religieus fundamentalisme in de wetenschappelijke literatuur (en ook hier) de betekenis heeft van een stroming binnen een religie die trouw en consequent wil zijn aan de leer. Een eenduidige definitie en meting van het begrip bestaat niet, maar over het algemeen wordt gesproken over een fundamentalistische houding wanneer deze geen ruimte laat voor andere opvattingen en teksten van eeuwen

geleden tijdloos en letterlijk worden geïnterpreteerd. Het concept moet echter niet verward worden met de aanduiding 'orthodoxie', dat vooral gaat over de inhoud van het specifieke geloof, terwijl fundamentalisme slaat op de manier waarop een geloof wordt aangehangen.

Na het becijferen van de mate van fundamentalisme wordt bezien hoe moslims tegen beladen issues in demografie en samenleving aankijken. En tot slot wordt bezien in welke mate religieus fundamentalisme van invloed is op dergelijke standpunten, met als achterliggende vraag of fundamentalistische moslims wezenlijk anders denken dan fundamentalisten binnen andere grote religieuze stromingen.

Waardenonderzoek

Een belangrijke bron om antwoorden op dit soort vragen te vinden is het onderzoek dat gebundeld wordt in de World Values Survey (WVS), een wereldwijd netwerk van sociale wetenschappers die veranderende waarden bestuderen en

Tabel 1. Opvattingen over religie van moslims en van de bevolking in Westerse landen (% (zeer) meeeens)

Opvattingen van moslims in:	Wanneer wetenschap en religie botsen, dan heeft religie altijd gelijk	De enige aanvaardbare religie is mijn religie
Qatar*	98	98
Jordanië	97	95
Jemen	96	91
Pakistan	96	90
Egypte*	95	-
Algerije	95	94
Tunesië	94	89
Irak	89	82
Koeweit*	86	78
Bahrein*	85	81
Marokko	70	88
Turkije	70	76

Opvattingen van gehele bevolking in:	Wanneer wetenschap en religie botsen, dan heeft religie altijd gelijk	De enige aanvaardbare religie is mijn religie
Nederland	5	13
Zweden	7	6
Duitsland	12	31
Verenigde Staten	39	18

* In deze landen is de religie niet gevraagd. Dit zijn landen waarvan bekend is dat de islam de sterk dominante religie is.
- Niet gevraagd.
Bron: WVS (2012-2014).

bezien welke invloed die veranderingen hebben op samenlevingen. De WVS bestaat uit nationaal representatieve enquêtes die zijn uitgevoerd in bijna 100 landen die bijna 90 procent van de wereldbevolking beslaan. Het is het grootste niet-commerciële onderzoek naar waarden. Het is niet zo dat voor alle landen voor alle jaren en voor alle vragen cijfers beschikbaar zijn, maar het biedt wel een interessante blik op zaken die ook bij de bovenstaande vragen van waarde kan zijn. In de WVS wordt gevraagd tot welke religieuze stroming men behoort. Helaas biedt de WVS te weinig aanknopingspunten om te bezien hoe moslims in het Westen zich gedragen en welke opvattingen zij hebben. De aantallen zijn hier-

voor simpelweg te klein en die exercitie moet maar worden bewaard voor een later moment.

Om te beginnen bezien we hoe diep geworteld het geloof is en hoe tolerant moslims zijn ten aanzien van andere religies. Tabel 1 bevat twee stellingen waar men een en ander uit kan afleiden. Een aantekening hierbij is dat de genoemde landen een diversiteit aan stromingen binnen de islam vertegenwoordigen, hoewel het hoofdzakelijk landen zijn waar soennitische moslims de boventoon voeren. Alleen Irak is een land waar de meerderheid van de moslims tot de sjiiitische islam behoort. Echter in de WVS is dit onderscheid niet altijd aangetekend, en worden de meeste moslims in algemene termen aangeduid en gecategoriseerd.

Tabel 1 bevat een samenvatting van de instemming die moslims ten toon spreiden ten aanzien van twee stellingen over hun religie. Over het algemeen houdt men er traditionele, fundamentalistische opvattingen op na. In bijna alle islamitische landen wordt door de ondervraagden meer waarde gehecht aan wat de islam te zeggen heeft dan aan de wetenschap in het geval beide conflicterende opvattingen hebben over een probleem. Ter vergelijking: Nederlanders verschillen aanzienlijk ten aanzien van deze moslims, terwijl dat verschil al weer wat kleiner is in de VS. De intolerantie is ook duidelijk bij de tweede stelling dat er maar één aanvaardbare religie is. Met andere woorden, religieus fundamentalisme is breed verspreid onder de moslims in de genoemde landen.

Veroordeling gedrag

Een beeld van welke opvattingen moslims erop na houden kan men verkrijgen door bepaalde normen of houdingen tegen het licht te houden. Tabel 2 bevat onderwerpen die ook vaak terug komen in het publieke debat en die ook van belang zijn binnen de demografie. Ten aanzien van de opvattingen over homoseksualiteit, zelfmoord, euthanasie, abortus en seks voor het huwelijk bestaat er een wereld van verschil met bijvoorbeeld Nederland. In islamitische landen is er een sterke, breed gedragen afkeuring voor deze handelingen. Alleen voor echtscheiding kan men in sommige landen op enige mildheid rekenen. Maar zoals men ook kan afleiden uit de ontbrekende waarden in tabel 2, sommige kwesties zijn dermate beladen dat enquêtebureaus niet eens overwegen om ernaar te vragen. Hoe anders is de communis opinio in bijvoorbeeld Nederland en Zweden waar al deze vraagstukken in hoge mate geaccepteerd zijn, met uitzondering misschien van zelfmoord.

Religieus fundamentalisme niet alleen onder moslims

Een open vraag is of we deze sterke opvattingen onder moslims ook bij andere religies aantreffen. Om die vraag te beantwoorden is bezien in welke mate religieus fundamentalisme in andere landen en culturen voorkomt en in welke mate dat doorspeelt in opvattingen over demografische onderwerpen. Op basis van de twee stellingen in tabel 1 is een index gemaakt die aangeeft of men sterke of zwakke ideeën heeft over het belang van

Tabel 2. Welke handelingen zijn gerechtvaardigd? Opvattingen van moslims en de bevolking in Westerse landen (1 = nooit gerechtvaardigd tot 10 = altijd gerechtvaardigd)

Opvattingen van moslims in:	Homoseksualiteit	Zelfmoord	Euthanasie	Scheiding	Seks voor huwelijk	Abortus
Qatar*	1,3	1,3	-	3,3	1,3	1,8
Jordanië	1,3	1,7	-	3,1	1,3	1,9
Jemen	1,5	1,4	1,9	3,7	-	2,4
Pakistan	1,6	1,5	1,6	2,3	1,5	1,5
Egypte*	-	2,4	2,6	5,1	-	-
Algerije	2,2	2,4	2,4	4,2	-	2,6
Tunesië	1,1	1,1	2,0	3,6	-	2,0
Irak	1,7	1,7	2,5	4,0	-	2,5
Koeweit*	-	1,8	1,9	4,1	-	2,5
Bahrein*	-	2,2	2,1	3,2	-	2,2
Marokko	1,3	1,3	-	4,3	1,9	1,8
Turkije	1,7	1,4	-	3,3	1,8	2,2

Opvattingen van gehele bevolking in:	Homoseksualiteit	Zelfmoord	Euthanasie	Scheiding	Seks voor huwelijk	Abortus
Nederland	7,9	4,4	7,5	7,2	8,3	6,5
Zweden	8,5	4,4	5,6	8,4	8,9	7,9
Duitsland	6,1	3,2	-	6,4	7,7	4,7
Verenigde Staten	5,4	3,0	-	6,2	5,9	4,8

* In deze landen is de religie niet gevraagd. Dit zijn landen waarvan bekend is dat de islam de sterk dominante religie is.
- Niet gevraagd.
Bron: WVS (2012-2014).

religie. Een religieus fundamentalist wordt hier gedefinieerd als iemand die het eens is met beide stellingen en op z'n minst voor een van de twee stellingen het er 'zeer mee eens' is. Figuur 1 vat in een notendop samen hoe religieus fundamentalisten van de grootste religieuze groepen in het WVS-bestand denken over deze demografische onderwerpen. Voor alle handelingen geldt dat fundamentalisten ze afkeuren, of ze nu moslim, katholiek of anderszins religieus zijn. Voorts valt op dat over handelingen als 'echtscheiding' en 'seks voor het huwelijk' nog relatief mild wordt geoordeeld. Homoseksualiteit en zelfmoord worden het strengst veroordeeld.

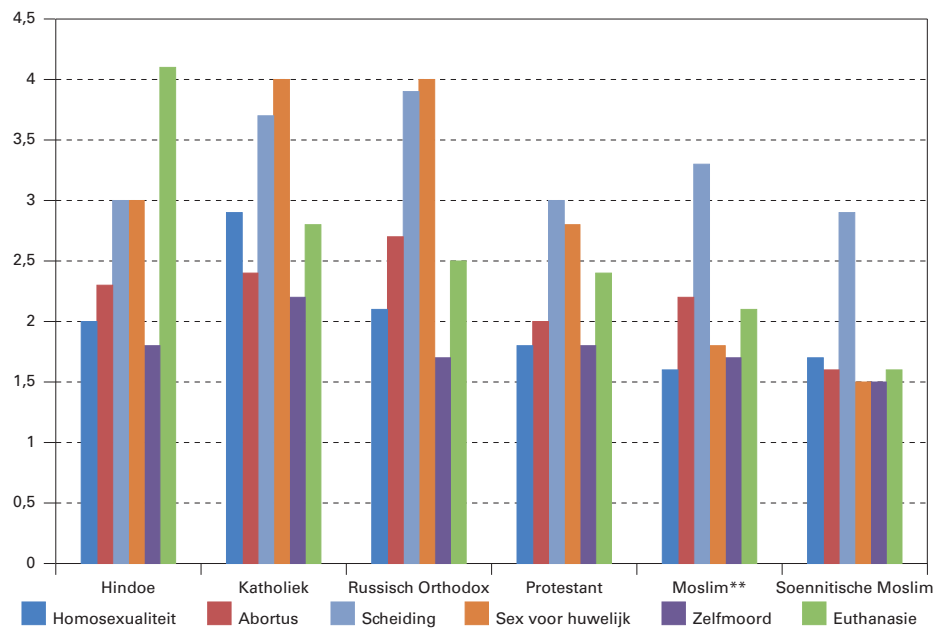
Nadere bestudering (niet in figuur) leert dat het effect van religieus fundamentalisme op de genoemde zaken – rekening houdend met verschillen tussen religieuze groepen – geslacht, leeftijd, opleiding en woonland - het grootst is onder moslims, in het bijzonder onder soennitische moslims. De laatste factor – woonland – is niet onbelangrijk. Deze factor maakt namelijk duidelijk dat er grote verschillen tussen landen zijn die een belangrijke verklaring vormen voor verschillen in opvattingen. En dat is een belangrijke toevoeging omdat dit aangeeft dat religie geen uniforme invloed op waarden en normen in de wereld heeft maar dat deze ook door de cultuur en geschiedenis van een land worden bepaald.

Als religieus fundamentalisme dan niet alleen terug te vinden is bij moslims dan roept dit de vraag op waarom fundamentalisme zoveel emoties oproept. Die vraag is deels eenvoudig te begrijpen als men kijkt naar de percentages fundamentalisten per religie in het databestand van de WVS (zie figuur 2). Vooral de respondenten die zich als soennitische moslims karakteriseren zijn in hoge mate fundamentalistisch (ruim 80 procent) terwijl de fundamentalisten in andere religies zich laten kenschetsen als een minderheid. En hoogstwaarschijnlijk gaat er achter de noemer 'moslim' nog veel meer diversiteit schuil die helaas niet met de WVS-data valt te achterhalen omdat ieder land bij het houden van interviews er zijn eigen categorisering in religies op na houdt. Sommige landen bieden alleen de optie moslim aan en andere tevens de optie soennitische moslims. Wellicht nog belangrijker, in de meest recente rondes van de World Value Survey deden niet alle landen mee, en dat maakt dat men altijd een slag om de arm moet houden bij het interpreteren van de cijfers.

Conclusies

Deze korte studie naar verschillen in opvattingen over beladen demografische onderwerpen maakt duidelijk hoe homogeen de wereld van de islam is en hoe groot het verschil met de Westerse wereld is. Er zijn drie conclusies. Allereerst is er een sterk effect van religieus fundamentalisme onder moslims op opvattingen over beladen demografische onderwerpen. Echter de invloed van fundamentalisme vindt men ook onder katholieken en protestanten. Het effect op de opvattingen in de samenleving is bij laatstgenoemde religies in veel gevallen echter kleiner. Het percentage fundamentalisten onder bijvoorbeeld hindoes of katho-

Figuur 1. Oordelen van religieus fundamentalisten in de wereld over demografische onderwerpen (op een schaal van 1 = nooit gerechtvaardigd tot 10 = altijd gerechtvaardigd), naar zes religieuze groeperingen*

* De figuur is gebaseerd op ruim 51.000 waarnemingen in 49 landen.

** Exclusief moslims die expliciet hebben aangegeven soennitische moslims te zijn.

Bron: WVS (2012-2014).

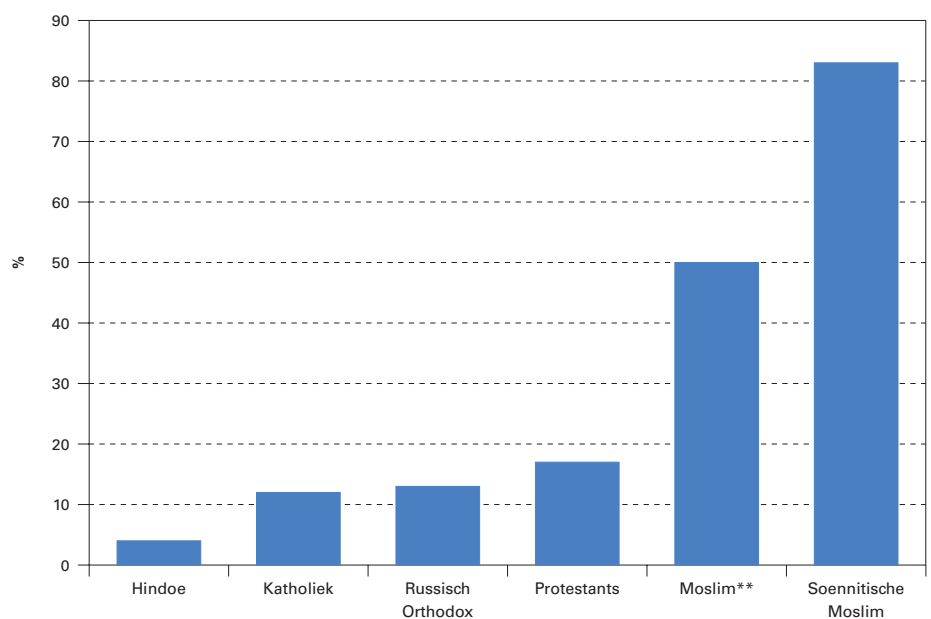
liken is in de meeste landen laag en betreft dus zeker geen groep die de toon zet in de maatschappij. Ten slotte moet gewezen worden op het feit dat de verschillen tussen landen zeer groot zijn en een aanzienlijk deel van de variatie in opvattingen verklaren. Religies werken dus niet overal op een uniforme wijze uit en zijn afhankelijk van de plaats waar men woont.

Harry van Dalen, NIDI, e-mail: dalen@nidi.nl

LITERATUUR:

- Koopmans, R. (2015), Religious Fundamentalism and Hostility against Out-groups: A Comparison of Muslims and Christians in Western Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(1), pp. 33-57.

Figuur 2. Percentages religieus fundamentalisten in verschillende religies in de wereld*

* De figuur is gebaseerd op ruim 51.000 waarnemingen in 49 landen.

** Exclusief moslims die expliciet hebben aangegeven soennitische moslims te zijn.

Bron: WVS (2012-2014).